

Др Марко Младеновић:

БРИГА О ПОРОДИЦИ У САМОУПРАВНОМ ДРУШТВУ И НАЦРТИ УСТАВА СФРЈ И СР СРБИЈЕ

Основну вредност како Нацрта Устава СФРЈ тако и Нацрта Устава СР Србије представља уставно-правно довршавање конституисања самоуправног модела друштва од основне организације удруженог рада до Федерације, од месне заједнице до Савезне скупштине. Тај процес отпочео је пре више од 20 година и први пут у свету једна земља отворила је путеве ослобађања огромних људских потенцијала и економских ресурса дајући право радном човеку и удруженом раду да самостално одлучује о својој друштвеној, економској и духовној репродукцији.

Нацрти решавају у врло значајној мери и једно питање које је било доста дуго запостављено у нашој теорији и пракси: однос између глобалне економске и социјалне репродукције друштва. Иако никада није била значајно прихваћена, у пракси је доминирала теорија „аутоматизма“ према којој ће сам економски развој, пораст материјалне производње и животног стандарда аутоматски разрешавати и све социјалне противуречности. Таква романтичарска илузија „тешког“ социјализма брзо се распршила пред порастом друштвених противуречности и продубљивањем социјалних неједнакости. Зато је област тзв. непривредних делатности (социјална политика и социјална заштита, просвета, образовање, здравство, наука, култура и др.) била на периферији друштвене бриге и неспособна да равноправно учествује у глобалној друштвеној репродукцији. Штете од таквог стања нису биле мале и на економском и на политичком плану. Уставна теза, изражена у нацртима, о јединству економског и неекономског, о повезивању удруженог рада у привредним и другим ванпривредним делатностима, о битном утицају непосредних произвођача на развој глобалног друштва и о интеракционом односу између ове две сфере, представља значајно разрешење досадашње противуречности у овој области. Стварање интересних заједница обезбеђује и самоуправно организовање и одлучивање о путевима даљег развоја појединих непривредних области.

О овим путевима преображаја друштвених односа у друштвеној „надградњи“, уопште не говорим из неких апологетских разлога, већ из дубоког уверења да је то зачетак еволуције једне идеје о човеку као „тоталном“ бићу који у себи сублимира јединство биолошког, социјалног и економског, идеје о друштву као јединству економског и неекономског, о каузалној узрочности и зависности свих фактора људске egzистенције,

нта. Ова идеја је, као што је познато, нашаа своју научну формулацију у теорији Уједињених Нација о потреби глобалног и равноправног третирања и програмирања целокупног друштвеног развоја: економског и не-економског (unified approach). Истина, ова идеја није до краја спроведена у нацртима, иако се у прилог њеног прихватања изричито изјашњавају идејно-политички документи у нашем друштву, почев од IX Конгреса СКЈ па све до данас. Недостатак у нацртима је управо у томе што је сфера „друштвене“ репродукције испарцелисана секторским и ресорским међама и границама, тако да није дата јединствена друштвена филозофија о целини односа у овој области. Насупрот томе, чини ми се да је зграда у области економске репродукције и самоуправних односа у њој готово до мозаичких детаља разрађена и довршена. Допуштам могућност да се варам, јер о овој другој области нисам довољно компетентан да говорим. Други недостатак нацрта Устава у одређивању односа између економске и не-економске области, је у очувању примата идеје о већој важности друштвено-економских од друштвено-неекономских односа. „Друштвена реформа“ ипак још увек није у потпуности изједначена са „привредном реформом“. Широка област социјалне политике која се данас у науци приближава појму „планирања и програмирања целокупног социјалног развоја“ много је мање заступљена у нацртима устава него што је то случај са идејно-политичким документима у последње време и са свестраном друштвеном акцијом на ублажавању друштвених неједнакости.

Овај велики увод сам и направио да бих дао критички осврт на некритичко уставно третирање једне сфере друштвене „надградње“, коју врло исправно ни Енгелс ни Лењин, па ни сам Маркс, нису сматрали облашћу друштвене надградње. То је питање места, значаја и улоге биолошке и социјалне репродукције личности (производња људи — према класицима марксизма) и породице, као доскорашњег а вероватно и садашњег најодговорнијег и најважнијег носиоца ове репродукције. Поводом тога, моје излагање ограничићу на два питања: а) једно шире, да ли је породица коректно третирана у нацртима Устава с обзиром на њен значај и улогу коју врши у самоуправном друштву и б) уже, о једином облику уставне дискриминације — о правној неједанкости деце рођене ван брака.

1. Место породице у нацртима Устава СФРЈ и СР Србије

Да би била одмах јасна моја полазна теза, отпочећу са констатацијом да од првог социјалистичког Устава из 1946. па до данас, готово ни једна уставна одредба о породици, браку, деци и материнству није претрпела никакве битне измене. То се, на жалост, односи и на предложене нацрте. Они у потпуности преузимају формулације из Устава од 1963, а овај је, сем неких мањих усаглашавања, у потпуности преузео начела о породици из Устава од 1946. Очигледно је да су творци оба нацрта или сматрали да у овој области ништа не треба мењати, или, пак, ову област нису суштински добро познавали. Мислим да је у питању и једно и друго. Покушаћу ово тврђење да докажем.

Најпре ћу изложити текст у нацртима који утврђује основна начела о породици:

— Породица ужива друштвену заштиту (чл. 168. ст. 1. Устава СФРЈ; чл. 196, ст. 1. Устава СР Србије — у даљем тексту наводићу само бројеве чланова и ставова);

— Брак и правни односи у браку и породици уређују се законом (чл. 168, реч. II, ст. 1; чл. 196, реч. II, ст. 1). Ово је једина битнија измена која је извршена још у Уставу из 1963, а ову одредбу су без икаквих измена преузела оба нацрта. Наиме, Устав из 1946. садржао је следећу одредбу: „Брак је као основ породице под заштитом државе”. Каснија измена садржи два важна правила: а) брак више није једини основ породице (јер то може бити и ванбрачна заједница) и б) Устав не садржи више идеју о изричитој и непосредној заштити брака, већ само о заштити породице. Иначе, он ипак пружа индиректну заштиту браку и даје му предност над ванбрачном заједницом, самим тим што уређује брак и правне односе у браку;

— Брак се пуноважно закључује слободним пристанком лица различитог пола која склапају брак пред надлежним органом (чл. 168. ст. 2, чл. 196, ст. 2). Једина разлика према Уставу СФРЈ из 1963. је у подвлачењу да се брак склапа између лица „различитог пола”;

— Родитељи имају право и дужност да се старају о подизању и васпитању своје деце (чл. 168, ст. 3; чл. 196, ст. 3);

— Деца рођена ван брака имају иста права и дужности према родитељима као и деца рођена у браку (чл. 168, ст. 4; чл. 196, ст. 4);

— Мајка и дете уживају посебну друштвену заштиту (чл. 166, ст. 1; чл. 194, ст. 1);

— Под посебном заштитом друштвене заједнице су малолетници о којима се родитељи не старају и друга лица која нису у могућности да се сама брину о себи и заштити својих права и интереса (чл. 166, ст. 2; чл. 194, ст. 2);

— Омладина, жене и инвалидна лица (?) уживају посебну заштиту на раду (чл. 169, ст. 6; чл. 143, ст. 6). Ово последње начело излази делимично из оквира породичног права, али се односи на проширену заштиту породице.

Тиме је листа начела о породици потпуно исцрпљена. Може се на први поглед закључити да је она сасвим довољна и да обезбеђује потпуну заштиту породице на најхуманијим основама. Крећући се даље овим током идеја, заступници оваквих уставних формулација о породици могу рећи да никакве промене у односу на раније уставе и нису биле потребне, јер су ово начела трајне вредности и да могу успешно одолети зубу времена. Уопште не желим да негирам њихову вредност и њихову непролазност. Међутим, није о томе реч. Реч је о томе да су она данас недовољна. У том погледу уставна материја озбиљно касни за догађајима у нашем самоуправном друштву. *Нацрти не садрже разрађени потпуни систем друштвене бриге о породици, већ само неке фрагментарне декларације.* Непотпуност овог система се огледа и у чињеници да у оваквој концепцији, породица

игра врло скромну улогу у друштву и да је потребно дати само неколико „патерналистичких“ благодатних правила о спремности друштва да јој пружи неке видове заштите и то би било сасвим довољно за њену срећну егзистенцију у нашем друштву.

Постављам питање и покушаћу да дам на њега одговор: да ли је то заиста тако или је то једна од заблуда нашег друштва? Сматрам да је то једна од капиталистичких заблуда нашег и не само нашег друштва. Изнећу неколико аргумената:

а) *Разлози историјске природе.* До формирања модела радничко-службеничке (демократске) породице, у класном а посебно у капиталистичком друштву, породица је почивала на приватним средствима за производњу. Она је била сама себи довољна. Држава се је старала само о лицима која су стицајем околности остала ван породице. Зато су и први грађански уставни потпуно игнорисали породицу. Тако је било све до првог, а делимично и до другог светског рата. Социјални и правни либерализам у грађанском друштву сматрао је породицу уставном приватног права и није јој поклањао готово никакву пажњу. Када су уочене огромне штете због таквог необјективног третирања радничко-службеничке породице на економском, социјалном, демографском, здравственом плану и у многим другим областима, нагло је израстао почев од првог светског рата изузетно велики интерес за породицу који ни до данас није престао. Готово сви грађански уставни данас не само прокламују већ и доста детаљно разрађују основна социјална права породице.

Судећи по досадашњем развоју социјалне и правне филозофије о породици у социјалистичким земљама, постоје тврђења да оне имају доста неповерљив став према породици као позитивном васпитном чиниоцу, због чега се веома споро разбија стара марксистичка заблуда да је породица недовољно пожељан оквир социјализације детета. Лењинов министар за просвету и културу А. Луначарски, сматрао је да мајке и очеви у васпитању деце чине више штете него користи па је сматрао да децу треба одвојити од родитеља. Слично схватање заступала је велика већина ондашњих марксиста. Када је ова заблуда уочена, и у Совјетском Савезу и у свим осталим социјалистичким земљама учињен је одлучан заокрет враћања породици. У свима њима се прокламује начело да само чврста, снажна породица може успешно да обезбеди био-социјалну репродукцију личности. Међутим поставља се питање да ли је ово „враћање“ породици истовремено и *враћање правим суштинским проблемима породице и друштва?* Спреман сам да тврдим да су многа неповерења остала и да су многе заблуде остале. Остављајући по страни степен и облике заблуда у другим социјалистичким земљама, указаћу на неке у нашој земљи.

б) *Неке идеолошке и политичко-правне дилеме о породици у нашем друштву.* Сви наши послератни уставни начелно се декларишу о друштвеној заштити породице. Према томе, о овом питању на уставном плану није било никаквих дилема, мада је дуго у пракси доминирала идеја о предности ванпородичне институционалне заштите деце (домови, интернати и др.). Таква одредба постојала је и у породичном праву. Поред овог врло коректног начелног става према породици, сви послератни уставни, па и

предложени нацрти, садрже још само декларације о питањима која су потпуно неспорна у марксистичкој идеологији: (делимична) заштита брака, заштита деце и лица под старатељством, равноправност брачних другова и родитеља у правима према деци, (делимична) равноправност ванбрачне деце, посебна заштита материнства, и то би углавном било све. Треба узгред напоменути да је овај ниво заштите породице данас достигнут и у капиталистичким земљама, а у пракси у много чему и превазиђен.

Оно на чему ја инсистирам јесте да нацрти нису разрешили неке већ традиционалне дилеме у марксистичкој теорији и нису дали одговоре на нека сүштинска питања места, значаја и улоге породице у нашем самоуправном друштву. Најважније дилеме биле би:

— Породица није, јесте односно само је делимично једна од базичних установа самоуправног социјалистичког друштва. Према нацртима, а још више према постојећој пракси, пре би се рекло да није. Основне установе нашег система су: организација удруженог рада, месна заједница, општина, интересна заједница, итд. Породица је свуда по мало присутна али нигде није обезбедила пуно уважавање своје егзистенције. Да ли је такав став довољно коректан?

— Породица није, јесте односно само је делимично значајан чинилац у биолошкој и социјалној репродукцији личности. Неспоразум је у томе што постоји одсуство било какве научно засноване концепције о овом питању. Теоретичари марксизма, и код нас и у свету, су подељени. Класици марксизма су нагињали ка много већем уважавању породице. За разрешење ове противуречности ја постављам следећу хипотезу: глобална друштвена репродукција одвија се око два епицентра: 1) друштвено-економског, чији је основни носилац организација удруженог рада и 2) друштвено-биолошког, чији је основни носилац породица. Ако би пошли од ове хипотезе, можемо закључити да у уставном систему први игра далеко већу улогу од другог. Зашто?

— Одговор на ово питање поставља нову дилему: да ли су друштвени односи поводом био-социјалне репродукције личности (рабања, подизања, васпитања, образовања, бриге о здрављу, о моралним и психичким компонентама личности, о душевном здрављу, о условима становања, о условима оптималног развоја, о социјализацији деце и омладине) подједнако значајан или мање значајан чинилац у глобалној друштвеној репродукцији? Трећа дилема, а наиме, да је то безначајан чинилац, уопште не долази у обзир. Овом дилемом враћамо се на централно питање, које је постављено и у уводу мог излагања: да ли планирање и програмирање социјалног развоја треба да дсбије потпуно подједнак значај са програмирањем економског развоја? Ако би то чак било теоријски неспорно на неком апстрактном плану закључивања, треба учинити очигледном недовољно уочену чињеницу да је читава концепција планирања социјалног развоја везана за проблем био-социјалне репродукције личности, за њену социјализацију и интериоризацију, дакле, да је окренута према људском фактору друштвене репродукције. Одавно је уочена истина да сама техничка рационализација производње без огромних инвестиција у личност, као субјективни фактор прогреса, нема никакву наду на успех. Хтели ми то или не, породица је била и остала у жижи овог другог процеса друштвене репро-

дукције. Али, наравно не оваква каква је данас. Зашто? Одговор на ово питање покушаћу да дам указујући на неке противуречности у положају породице у нашем друштву.

в) Неке фундаменталне противуречности у положају породице у нашем друштву. Изложићу само најважније:

— Противуречност између индивидуалистичких и социјализаторских тенденција у преображају породице. Законити преображај породице одвија се у два паралелна правца: дезалиенација личности у оквиру породице, демократизација породичних односа, индивидуализација и персонализација, с једне и истовремено подруштвљење породице, њена интериоризација у сплет друштвених односа, преношење на друштвене институције великог броја функција, које она више није у стању да обавља, с друге стране. У нашој земљи је врло уочљив диспарат између првог и другог процеса, у корист првог, а на штету другог. У погледу структурне и садржинске дезинтеграције породице, брачног и породичног индивидуализма, слобода и неоговорности, наша земља је међу првима у Европи. У погледу подруштвљења породичних функција, оснивања установа, служби и сервиса за породицу, децу, материнство, за помоћ домаћинству, ми смо међу последњима у Европи. На пример, у СР Србији само 2,5% деце запослених родитеља користи предшколске установе за децу. Сличних примера има безброј и то не треба посебно доказивати. Према томе, очигледно је да су у пуном замаху они процеси који се одвијају спонтано, закономерно под утицајем индустријализације и урбанизације друштва, а да битно заостају они процеси који треба да одражавају свесну субјективну акцију друштва на социјализацији породице и њених функција. На то сам безуспешно указивао и приликом доношења Устава из 1963. и на то указујем и данас. Видећемо нешто касније да у првом реду уставне директиве могу и треба да одиграју значајну улогу да би се овај диспарат отклонио.

— Из прве, неминовно произилази и друга противуречност: самоуправни, социјалистички и подруштвљени карактер односа у процесу материјалне производње, у процесу економске репродукције друштва, с једне и претежно приватно-породични карактер био-социјалне репродукције личности, с друге стране. Из тога произилази и друга последица која се изражава у друштвеној изолацији породице, у њеној приватизацији, у њеном постепеном удаљавању од општих друштвених токова, у њеној пасивизацији. Није ми уопште сврха да негирам дубоко хумана уставна начела о солидарности и узајамности који морају доћи до изражаја и у овој области, али, на жалост, они овде нису дошли до изражаја. Чак и импозантна слика о каналима друштвене солидарности, почев од средстава заједничке потрошње организација удруженог рада, преко дечјег додатка и непосредне дечје заштите, до интересних заједница на општинском, међуопштинском и републичком нивоу, нису успели да значајније измене фактичко стање. Разлог је врло прост: у друштвеној политици ми породици прилазимо „одозго“ и фрагментарно, секторски, са позиција омеђених ресорских политика, а не „одоздо“, са становишта саме породице као целине односа и потреба. Ми уопште немамо глобалну друштвену политику према породици; она је увек само фрагмент у безбројним: крупним и ситним полити-

кама. Ако ми је допуштено да кажем да је на моје инсистирање у документ ЦК Србије и Савеза синдиката Србије о социјалној политици, унет као један од приоритетних задатака: израда дугорочне концепције друштвене бриге о породици. Зато је нормално моје инсистирање да и нацрти устава обратe већу пажњу овом питању.

— Из приватно-власничког карактера материјалне основе породице, произилази и противуречност о постојању два канала репродукције социјалистичких друштвених односа: а) у области друштвено-економских односа ван породице примењује се социјалистички принцип „награде према раду“; б) у области породичних односа, због недовољне примене начела солидарности и узајамности, важи непризнати али у пракси постојећи принцип да материјални и друштвени положај породице одређује судбину њених чланова, а нарочито деце и омладине. Извесна друштвена диференцијација породица је нужна у прелазном периоду, али уз примену два коректива: први, да деца не смеју да деле у потпуности судбине своје породице и други, да социјалистичко друштво има императивну обавезу у спречавању тенденције да породица постане канал за преношење друштвених разлика, друштвеног богатства, друштвене моћи и привилегија и не сме служити као средство за самообнављање друштвених слојева. А ова тенденција је у знатној мери изражена у нашем друштву. Узмимо само податке о школовању деце из радничких и сељачких породица. О томе нацрти устава садрже неколико расутих директива општег карактера, али не у вези са могућим породичним привилегијама. Само ово питање представља огромно подручје за социолошке и правне анализе, али се на њему нећу задржавати.

— Последња противуречност на коју желим да укажем, мада уопште није последња по значају и мада се са њом ни издалека не исцрпљује листа проблема, јесте узрочно-последична веза између процеса приватизације породице и њене друштвене изолације, с једне и значајног пораста породичне и друштвене патологије, с друге стране. Значај и опасност од ове појаве још нису довољно уочени. Навешћу само неколико недовољно систематизованих података: забрињавајуће заостајање породичне и ванпородичне еманципације жене, тежак положај и многа нерешена питања мигрантских породица, велике разлике у наталитету између имућнијих (интелектуалаца) и сиромашнијих (радника и сељака), према принципу: уколико је виши стандард и више образовање деце је све мање; исти принцип вреди и за богатије и сиромашније регионе; затим, висок проценат „растурених“ породица, константно висок проценат разведених бракова, висок ванбрачни наталитет, пораст броја „напуштене“ деце нарочито из мигрантских породица, пораст социјално незбринутих самохраних мајки са децом, пораст остарелих незбринутих лица због демографског старења становништва и због апсолутног и релативног осиромашења старих људи; недовољно успешно решено питање законске алиментације, нарочито у корист деце и остарелих родитеља; пораст васпитне запуштености и малолетничке делинквенције; пораст психо-соматских и нервних обољења, нарочито код жена и деце (свака трећа жена односно дете је у лакшој форми психосоматски тангирано, а сваки шести у јачој форми), висок проценат

породица алкохоличара и других лица са друштвено негативним понашањем, појачано незадовољство са браком и породницом, нарочито код жена, итд., итд. Све су то изузетно значајне чињенице за глобалну друштвену репродукцију, а нарочито за онај део који означавамо као био-социјална репродукција. Нарочито треба подвући тежак положај лица са ниским приходима која су оптерећена децом (наш друштвени и правни систем није валоризовао „родитељство“, тј. вршење родитељске функције као позив од посебног друштвеног значаја), као и тежак положај породица у недовољно развијеним подручјима, тежак положај жене и детета на селу, итд.

Овакво стање довело је и до кризе породице и њених функција, због чега она није више у стању да успешно обавља функције које јој се принудно намећу. Она се је данас нашла у вакууму, немоћна и неспособна да се одупре стихији и растућој патологији. Она постаје „усамањено острво у мору друштвене динамике“, односно само модерна „спаваоница“ и зато тражи да јој друштво помогне у њеном оздрављењу.

г) *Досадашњи напори да се конституише друштвена и уставно-правна концепција о породици.* На идеолошком плану најчистију марксистичку теорију и директиву за праксу, дао је програм Савеза комуниста Југославије. Он је врло јасно одредио значај породице и потребне друштвене мере за њен преображај. Никада после тога није прихваћена тако широка концепција о обавезама друштва према породици. Каснији идејно-политички документи разбијају ово јединство концепције сводећи проблеме породице на два-три фрагментарна питања: дечју заштиту, неке проблеме еманципације жене, неке установе дечје заштите и томе слично. Тек недавно појава социјалних диференцијација скренула је више пажње на низ других питања о којима је овде било речи. Нарочито је значајно указивање на потребу да се социјална политика уопште, а такође и према породици, схвати као део политике равноправног планирања социјалног развоја истовремено и заједнички са економским. Из наведених разлога ова концепција се налази тек у ембрионалном стадијуму и очекује детаљнију разраду.

Насупрот томе, напори правника и неких друштвених радника, били су много прецизнији и практичнији. Још у јавној дискусији о Нацрту Устава из 1963, Конференција за друштвену активност жена Југославије и група стручњака, предлагали су допуну Преамбуле и неких других уставних одредаби са циљем да се детаљније разради концепција о друштвеној бризи за породицу. Овај предлог тада није био прихваћен.

Другу фазу у овим напорима представљају настојања Комисије за кодификацију породичног права Савезне скупштине, која је, поред осталог, прихватила и мој предлог *развијених начела друштвене бриге о породици*. Став комисије је био да ова начела треба да буду уводни део Кодекса о породици али да имају снагу уставног закона, што је било у складу са тадашњим уставним системом. Ова Комисија је организовала у 1970. год. и познати научни симпозијум на Бледу, на коме су предложена начела прихваћена једногласно. Међутим, овај рад је прекинут због преношења на социјалистичке републике односно покрајине законодавних овлашћења у овој области.

Трећу и последњу етапу, овога пута на републичком нивоу, означава рад Комисије за измену породичног права Секретаријата за правосуђе и

општу управу СР Србије. И ова комисија је прихватила нешто модификована начела која је била усвојила комисија Савезне скупштине. Она их је послала Уставној комисији СР Србије. На жалост, као што се из Нацрта Устава СР Србије види, Уставна комисија или уопште није разматрала овај предлог или га је једноставно одбацила »en bloc«. Зато ћу на крају овог мог прилога уставној дискусији приложити и интегрални текст овог предлога, овога пута као мој лични допринос уставној дебати. У овом садашњем предлогу једине допуне ће се односити на друштвену бригу о остарелим лицима, о самохраним мајкама са децом и о малолетницима без родитељског старања.

2. Правни положај ванбрачне деце према нацртима Устава

Ванбрачна деца су готово одувек имала судбину „нежељене“ деце. Њих готово нико није желео: ни родитељи, ни сродници, ни друштво. Зато је њихов положај био у свим друштвима врло тежак, како социјални тако и правни. И у нашем друштву ова деца немају у просеку ни приближно исти социјални положај какав имају деца рођена у браку. Међутим, наша револуција је прогласила, бар на уставном и законодавном плану, велико начело о укидању свих врста дискриминација заснованих на разликама у националности, раси, полу, језику, вероисповести, образовању или друштвеном положају. То је позната уставна одредба која је садржана и у одредби чл. 136. ст. 1. Нацрта Устава СФРЈ, односно у чл. 162, ст. 1. Нацрта Устава СР Србије.

На жалост, у истим овим нацртима садржана је и одредба према којој су деца рођена ван брака изједначена са децом рођеном у браку само према њиховим родитељима, а не и према сродницима њихових родитеља. Ово правило је, као што смо видели, садржано у одредбама чл. 168, ст. 4. савезног и чл. 196, ст. 4. републичког Нацрта.

Поводом оваког става могу се истаћи приговори, од етичких до уставних. Најблаже речено, ова уставна одредба је противуставна, јер је у супротности са општом декларацијом о укидању било каквог облика дискриминације са којом би човек стартовао у живот. О томе већ одавно постоји сагласност међу научницима, а и међу свим друштвеним радницима који су се о томе изјашњавали. Комисија за кодификацију Савезне скупштине у томе је била врло одлучна, а такође и поменута републичка комисија, које су захтевале и промену Устава у том погледу. Још приликом дебате о Уставу СФРЈ од 1963. истицана је апсурдност даљег задржавања ове дискриминације, али је из несхватљивих разлога и овај предлог био одбијен. То је послужило као повод да се констатује како је наш модел социјализма, модел „патријархалног социјализма“ који се бори да очува макар и минималне привилегије мушкараца, јер је познато да је ова дискриминација уведена као једна од привилегија мушкараца.

У сваком случају, задржавање ове одредбе представљало би *pompans*, последње упуриште уставне дискриминације и не малу мрљу на изразито хуманистичке поруке уставних докумената.

На основу свега што сам напред изложио, предлажем следеће допуне како Нацрта Устава СФРЈ тако и Нацрта Устава СР Србије:

1. У Уводном делу оба нацрта — Општа начела — у тачки II, ст. 3, иза четвртог (или петог) пасуса, треба додати:

„Право сваког човека да му се обезбеде повољни друштвени услови за заснивање породице, за слободно одређивање броја деце и временског размака између њиховог рођења, за подизање, васпитање и образовање деце, за изграђивање демократских и хуманих односа у породици и браку и за слободно повезивање породице са самоуправним установама социјалистичког друштва, нарочито у циљу пружања помоћи и подршке породицама са ниским приходима која су оптерећена децом, као и пружања посебне заштите мајци и детету и свим оним члановима породице који без ове заштите нису у стању да обезбеде нормалне животне услове”.

2. У чл. 168. Нацрта Устава СФРЈ, у ст. 1, иза прве реченице која гласи: „Породица ужива друштвену заштиту”, додати другу реченицу, која треба да гласи: „Социјалистичке републике односно покрајине у својим уставима односно уставним законима и другим прописима донетим на основу њих, детаљније разрађују мере друштвене заштите породице”.

Садашња друга реченица ст. 1, чл. 168. Нацрта, постала би став 2, садашњи став 3. постао би став 4. и тако редом.

3. Садашњи став 4. чл. 168. Нацрта Устава СФРЈ, а према овом предлогу, нови став 5, претрпео би измене тако да би нови текст гласио:

„Деца рођена ван брака имају иста права и дужности као и деца рођена у браку”.

4. У Нацрту Устава СР Србије, брисати ст. 1. и 2. чл. 194. и цео члан 196. и уместо њих унети чл. 196. и нови чл. 197, који треба да гласе:

Члан 196.

Породица ужива посебну заштиту друштвене заједнице.

Друштвена заједница има право и дужност да развија систем мера у пружању организоване заштите породице. У том циљу она:

— Потпомаже и поспешује слободно повезивање грађана и породица са самоуправним установама, органима и организацијама чији је задатак да се старају о потребама породице и њених чланова;

— припрема и обезбеђује услове да се у политици према породици, а нарочито у друштвеној бризи за децу, остварује идеја о једнаким правима и потребама и обезбеђењу подједнаких услова свој деци у њиховом подизању, васпитању и образовању;

— организује и потпомаже васпитну делатност у школама и специјализованим установама (породичним, брачним саветовалиштима и др.), у припремању омладине за брак и породицу и за хумане односе у браку и породици;

— организује и усавршава педагошко-медицинску делатност и пропаганду у правцу планирања породице и средстава против нежељених деце и нежељене трудноће;

— у циљу подстицања стабилизације брака и породице испитује могућности и предузима мере да се пружи подршка и помоћ младим брачним друговима и младим родитељима;

— оснива и организује школе и саветозалишта за родитеље и васпитаче да би им помогла у вршењу родитељских односно педагошких функција;

— оснива и посебним мерама подстиче рад установа, сервиса и других служби чији је задатак да преузму од породице оне послове који непотребно оптерећују чланове породице;

— нарочито подстиче процесе ванпородичне и породичне еманципације жене, посебном заштитом материнства и другим средствима;

— организује рад, учење, забаву и разоноду, као и физичке активности, предшколске и школске деце и омладине, оснивањем установа за дневни боравак предшколске деце и организовањем продуженог боравка школске деце у школама и другим наставно-васпитним установама;

— подстиче оснивање и усавршавање установа за децу у радним организацијама, месним заједницама и општинама и предлаже основне нормативе за њихово пословање;

— испитује и утврђује политику оснивања установа за породицу, децу и омладину у сеоским насељима, као и установа за помоћ жени на селу;

— стара се да се развије мрежа ресторана и установа за друштвену исхрану породице, као и свих других неопходних пратећих објеката у насељима и градовима;

— предузима посебне мере за заштиту самохраних мајки са децом;

— води посебну бригу о остарелим лицима којима је потребна друштвена заштита и предузима мере на решавању њихових економских, стамбених, здравствених, породичних и свих других проблема;

— посебну бригу води о малолетницима који се не налазе под родитељским старањем, а нарочито о онима чији се родитељи због запослења налазе у другом месту или иностранству;

— посебну пажњу посвећује ресоцијализацији васпитно запуштене и делинквентне деце и омладине и развија мрежу васпитних, васпитно-правних и других установа;

— стара се такође о оспособљавању за живот и рад деце и омладине која су ометена у њиховом психо-физичком развоју;

— развија и усавршава превентивни социјални рад на отклањању узрока који доводе до поремећаја у породици, води посебну бригу о несрећеним и непотпуним породицама којима је потребна посебна брига и заштита;

— у циљу правне заштите породице и породичних односа оснива посебан орган за друштвену бригу о породици.

Члан 197.

Односи у породици и браку уређују се законом.

Органи овлашћени законом имају право и дужност да у границама својих овлашћења врше надзор над породничним односима и да пружају заштиту појединим члановима када им је она потребна.

Брачни другови су изједначени у свим личним и имовинским правима.

Малолетна лица уживају посебну заштиту друштвене заједнице.

Жена, док врши функцију материнства, ужива посебну заштиту друштвене заједнице.

Родитељи имају иста права и дужности према заједничкој деци; они врше ова права у складу са интересима деце и друштвене заједнице.

Деца рођена ван брака имају иста права и дужности као и деца рођена у браку.

Лица која нису у стању да се сама старају о својој личности, правима и интересима, уживају посебну заштиту друштвене заједнице.